

ƏRAZİNİN LANDŞAFT TƏŞKİLİ MƏSƏLƏLƏRİ

P L A N

- 1.İnsanın təbii landşaftla qarşılıqlı əlaqəsinin istiqamətləri.**
- 2.Landşaft sistemlərinin optimallaşdırma istiqamətləri.**
- 3.Ərazinin kənd təsərrüfatı təşkilinin əsas prinsipləri.**
- 4.Landşaftın qurulmasının və ona qulluğun planlaşdırılması, rayon planlaşdırılması.**
- 5.Meşə zolaqlarının, çol yollarının yerləşməsi və çoxillik əkililərin ərazisinin qurulması.**

Kənd təsərrüfatı fəaliyyətində insan təbii landşaftla 3 istiqamətdə qarşılıqlı əlaqədə olur: torpaqlardan kənd təsərrüfatı məqsədi ilə istifadəsinin təşkilində yararsız proseslərin və maneələrin aradan qaldırılması; torpaq fondundan əkinciliyə və heyvandarlığın inkişafı üçün birbaşa istifadə olunması; qeyri-rasional təsərrüfat fəaliyyəti ilə təbiətə mənfi təsiri.

Landşaftlara kənd təsərrüfatının ərazi təşkilinin obyektləri kimi baxırlar. Təbii landşaft və kənd təsərrüfatı istehsalı qarşılıqlı əlaqəlidir, təbii və kənd təsərrüfatı altsistemlərindən təşkil olunan vahid landşaft - kənd təsərrüfatı sistemini yaradır. Kənd təsərrüfatı altsistemi bir çox hallarda təbii və az dəyişilmiş landşaftlarla uyğunlaşır. Bu uyğunluq həm mədəni bitki növlərinin tətbiqi, həm də aqrotexnika ilə ifadə olunur.

Antropogen kənd təsərrüfatı landşaftlarının işləməsi və inkişafı təbiət qanunlarına uyğun olduğu üçün burada təbiətlə ittifaq yaradıb davamlı nəticələr əldə etmək olar. Həyat mühitini və torpaq məhsuldarlığını saxlamaq, torpaq sahələrindən rasional istifadə etmək məqsədi ilə kompleks landşaft- ekoloji yanaşmanın əhəmiyyəti və vacibliyi danılmazdır.

Landşaft sistemlərinin optimallaşdırılmasının 3 əsas istiqaməti qəbul olunubdur: 1) landşaftın tam konservasiyası, yəni onun təbii rejiminin saxlanması; 2) landşaft resurslarından istifadənin zəifləndirilməsi (məhdudiyyət), yəni

təbii landşaftın təbiət potensialının yüksəlməsinə kömək edən təsərrüfat istifadəsinin ciddi tədbirlərinə rəyəət edilməsi; 3) landşaftda süni tarazlıq yaratmaq üçün dərin meliorativ təsirlərlə intensiv təsərrüfat məqsədli istifadə. Burada əsas məsələ arzuolunmaz proseslərin qarşısını almaqdır (yarğanəmələ gəlmə, bataqlaşma, şoranlaşma).

Ərazinin kənd təsərrüfatı təşkilinin landşaft yanaşması müxtəlif funksional təyinatlı və istifadə rejimli torpaq sahələrinin elmi əsaslandırılmış yerləşdirilməsidir. Bu - landşaftın morfoloji sahələrinin təbii - coğrafi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasına əsaslanır və praktiki olaraq hər bir morfoloji vahidin torpaq fondundan düzgün istifadəsini təyin edir. Landşaftın kənd təsərrüfatında istifadə olunacaq morfoloji hissələrinə müxtəlif torpaq sahələri kimi baxılır. Ərazinin kənd təsərrüfatı təşkilinin layihəsini işləyərkən aşağıdakı məsələlər həll olunmalıdır:

- müxtəlif təyinatlı torpaq sahələrinin optimal toplusunu təyin etmək;
- onların sahələrinin düzgün mütənasibliyini, optimal ölçü və formalarını elə qurmaq ki, maksimum iqtisadi və ekoloji effekt alınsın;
- meliorasiyanın və təbiəti mühafizə tədbirlərinin ən optimal növlərini seçmək.

Bütün hallarda ərazinin kənd təsərrüfatı üçün təşkili landşaftın tip və növlərinə uyğun differensiyalanmalıdır, yəni onların zonal - əyalət xüsusiyyətlərinə, tipoloji və fərdi xassələrinə əsaslanmalıdır.

Ərazinin kənd təsərrüfatı təşkilinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

1. Kənd təsərrüfatı mədəni landşaft eynişəkili olmamalıdır, çünki daxili müxtəliflik onun dayanıqlığına, ekoloji və estetik tələblərə daha yaxşı cavab verir;
2. «Yararsız» torpaqları (atılmış karxanalar, boşluqlar...) rekultivasiya etmək;
3. Layihələndirmə zamanı landşaftın morfoloji hissələrinin (fasiya, uroçışa) onların su və torpaq mühafizəsinin ekoloji əhəmiyyəti ilə qarşılıqlı əlaqəsini xüsusilə nəzərə almaq;

4. Əkinə yararlı bütün torpaq sahələri kənd təsərrüfatı üçün ayrılmalıdır. Həmçinin ağac əkilələrinin sahələrini də əzməhsuldar və yararsız torpaqların rekultivasiyası hesabına artırmaq lazımdır;

5. Kənd təsərrüfatı landşaftının rəşional yerləşdirilməsi aqrotexniki tədbirlər və meliorasiyanın hesabına təbii resursların yüksəldilməsini təmin edir;

6. Ekoloji tarazlığı saxlamaq üçün bəzi landşaftlarda torpaq fondundan ekstensiv (uyğunlaşma, ...) istifadə etmək məqsədə uyğundur. Məsələn, cır meyvə, köbələk yığmaq, quşları ovlamaq - bataqlığı qurutmaqdan iqtisadi cəhətdən daha əlverişlidir. Şərqi Afrikada heyvan ovlamaq ev heyvanlarını saxlamaqdan daha yaxşı hesab olunur.

7. Bəzi torpaqları kənd təsərrüfatı istifadəsindən çıxarıb qoruq, elmi, mədəni - tərbiyəvi və sağlamlıq məqsədləri üçün ayırırlar. Müxtəlif təsərrüfat, seliteb qurğuların, rekreasiya və istehsalat mərkəzlərinin yollarının landşafta düzgün «daxil edilməsinin» böyük əhəmiyyəti vardır.

Beləliklə, landşaft - ekoloji tarazlığı və təbii prosessləri lazımi istiqamətdə müntəzəm saxlamaq - ərazinin təşkilinin, o cümlədən mədəni landşaftın yaradılmasında, əsas məsələdir. Təşkil olunmuş mədəni landşaftda təbii prosessləri idarə etmək imkanı hələlik problem məsələ kimi qalır.

Landşaftın qurulmasının və ona qulluğun planlaşdırılması, rayon planlaşdırılması. Kənd təsərrüfatı landşaftları praktiki olaraq 2 yolla formalaşır:

1) Təbii landşaftlar əsasında; 2) tarixi qədim əkinçilik rayonlarında təbii - kənd təsərrüfatı landşaftlarının rekonstruksiyası. 1-ci halda tematik xəritələr tərtib etməklə ərazinin kompleks çöl tədqiqatı, torpaqların kənd təsərrüfatına yararlığının qiymətləndirilməsi, bu ərazidə iqtisadi və ekoloji cəhətdən kənd təsərrüfatı sahəsinin məqsədəuyğunluğunun təyini məsələləri həll olunur. 2-ci halda təbii - kənd təsərrüfatı torpaq sahələrinin kökündən transformasiyasının vacibliyi ortaya çıxır. İşləri 20-30 illik perspektivə planlaşdırırlar, regional landşaft ekoloji proqnozlara əsaslanırlar.

Hər iki halda konkret ərazi landşaftının kadastrının məlumatlarına əsaslanmaq lazımdır. Torpaq ehtiyatlarından kompleks istifadənin sxemini

işləyərkən landşafta qulluğun praktiki tədbirlər planı tərtib edilməlidir. Bu planı konkret morfoloji hissələrə qədər işləyirlər və ekoloji tarazlığı təmin edən tədbirlər daxil olunur. Landşaftın təşkili və ona qulluq olunması onun mühafizəsinin, saxlanılmasının, bərpasının və aqrolandşaftın məhsuldarlığının artırılmasının əsas tərkib hissəsi sayılır.

Aqrolandşaftın planlaşdırılması və ona qulluq edilməsi rayon planlaşdırması ilə birbaşa əlaqəlidir. Rayon planlaşdırmasının əsas məqsədi - yaşayış məntəqələrinin, istehsal bölmələrinin torpaq massivlərinin, yolların, istirahət zonalarının, sənaye və energetika obyektlərinin və s. əsaslandırılmış formada yerləşdirilməsidir. Kənd təsərrüfatının rayon planlaşdırılmasının sxemlərinin işlənməsinin əsas məsələsi- kənd təsərrüfatı istehsalının, əməyin və kənd əhalisinin məişətinin təşkili üçün əlverişli şəraiti təmin edən ərazinin təmin olunmasıdır.

Bu məqsədlə 1:100000 miqyaslı rayon planlaşdırmasının sxemi üzərində yaşayış məntəqələrinin, istehsal bölmələrinin və onların torpaqlarının, istehsalat mərkəzlərinin yerləşməsi əks olunur. Rayon planlaşdırmasının və yerquruluşunun layihələrində eyni vaxtda 2 qarşılıqlı əlaqəli məsələ həll olunmalıdır: 1) təsərrüfatın ərazi təşkili və məskunlaşma; 2) antropogen kənd təsərrüfatı landşaftlarının rəasional yaradılması və təbii mühitin optimallaşdırılması.

Ərazinin planlaşdırılmasında bütün sxem və layihələrin, o cümlədən aqrolandşaftın təşkilində, landşaft - coğrafi əsaslandırma aparılmalıdır. Rayon planlaşdırılmasının və yerquruluşu layihələrinin əsas məsələsi mühafizə rejimi və müxtəlif növ landşaftlardan kənd təsərrüfatı məqsədləri üçün istifadəsinə təbii məhdudiyyət tələb edən torpaq sahələrinin düzgün ayrılmasıdır.

Kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının daimi inkişafı üçün ən yaxşı şərait yaratmaq məqsədi ilə hər bir əkin sahələrini elə torpaq sahələrində yerləşdirmək lazımdır ki, öz təbii xüsusiyyətlərinə görə uyğun əkinlərə tam cavab verir. Bir əkin massivinə öz landşaft morfoloji strukturu ilə fərqlənən müxtəlif torpaq sahələrini daxil etmək olmaz, yoxsa landşaftda zədələnmələr baş verər, məhsuldarlıq həmişə eyni səviyyədə qalmaz. Biçin sahələrinə çəmən uroçışası və

landşaft növlərinin məhsuldar sahələri ayrılmalıdır. Otlar üçün az məhsuldar yemli təbii sahələr, kolluqlar, ağac qırma yerləri nəzərdə tutulmalıdır.

Yaxşı şəraitli sahələr olmasa, suvarılan səpmə otlaqları təşkil olunur. Kəskin morfoloji struktur dəyişiklikli landşaft olsa, sahə yaşayış məntəqəsindən çox aralıdırsa, torpaq sahələri çay şəbəkəsi ilə parçalanırsa və digər şərtlər daxilində bir briqadada 2 tarlalı növbətli əkin tətbiq olunur ki, bu da aqreqatların hərəkətinin və yük daşımalarının xərclərini ixtisara salır. Kənd təsərrüfatı torpaq sahələrini yerləşdirəndə və növbəli əkinlər yaradanda landşaftın estetik tərəfinə də diqqət verilməlidir. Aqrolandşaftın müxtəlifliyi və təmizliyi orada biotik və abiotik faktorların tarazlığının saxlanmasına xidmət edir ki, bu da gələcəyin stabil kənd təsərrüfatının əsasıdır.

Meşə zolaqlarının, çöl yollarının yerləşməsi və çöxillik əkililərin ərazisinin qurulması. Meşə zolaqları kənd təsərrüfatı bitkilərinin məhsuldarlığının artmasına təsir edir, belə tarla sahələrində əlverişli makroiqlim şərait yaranır, torpaqlarda nəm toplanır. Meşə zolaqlarının növləri aşağıdakılardır: tarla mühafizə edən, su tənzimləyici, yarıqarı, qobuyanı, suvarılan və qurudulan torpaqların, sahillərin mühafizəsi, qumlarında, yarıqarılarda və əlverişsiz torpaq sahələrində tam meşəsalma zolaqları. Meşə zolaqlarını layihələndirəndə landşaft şəraitinin hərtərəfli analizi tələb olunur.

Tarlaların və meşə zolaqlarının ərazilərinin qurulması çöl yollarının yerləşməsi ilə tam əlaqəlidir. Bu yolları elə layihələndirirlər ki, avtomobil və kənd təsərrüfatı mexanizmlərinin çöl işləri dövründə hərəkətinə imkan yaratsın və landşaftın daxili strukturu pozulmasın. Meşə sahələrini kənd təsərrüfatı torpaq sahələrinə çevirmək bəhə başa gələn tədbirdir və bu səbəbdən ondan az istifadə olunur. Meşə massivlərinin qalıqlarını isə əkinçilik rayonlarında landşaft balansının tənzimləyicisi kimi saxlamaq vacibdir. Tarla və meşələrin optimal yerləşdirilməsi müasir yerquluşunun mürəkkəb məsələlərindəndir və onu hər bir təbii zonanın, vilayətin və rayonunun landşaft - ekoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla həll etmək lazımdır.

Otlaqların imkanı və istifadə üsulları təbii - coğrafi xüsusiyyətlərindən çox asılıdır. Otlaq və biçənəklərin bəziləri heyvanlar tərəfindən tapdanıb az məhsuldar vəziyyətə düşən və yaxşılaşdırılma tədbirləri tələb edən sahələrdir. Otlaqların ərazisinin təşkilinə otlaq sahələrinin, heyvanların qalma yerlərinin, sürmə yerlərinin, içməli su mənbələrinin və yay düşərgələrinin yerləşdirilməsidir ki, plan-xəritə materialları üzərində həll olunur.

Otlaq heyvandarlığı landşaftda böyük dəyişikliyə səbəb olur. Heyvanların hədsiz otlaması mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Otlaq bitkilərinin vegetasiyası və inkişafının başlanması orta aylıq temperaturun $+4^{\circ}\text{C}$ - 5°C qiymətlərində baş verir. Mütləq yüksəkliklərin fərqi hər 500 m-də qatının inkişafı 15 sutka fərq edir. Vegetasiya dövrünün başlanğıcında heyvanları otlağa buraxmaq olmaz. Otlatmanın üsulları da əhəmiyyət daşıyır. Bu üsullar systemsiz (azad), sahə və müəyyən miqdarla növlü olur.

Hər bir təsərrüfatda növbəli otlaqların sxemini yerli mikrolandşaftın xüsusiyyətlərini bilməklə tərtib etmək lazımdır, yəni hər bir otlaq massivinin fərdi təşkili tələb olunur. Növbəli otlaq sahələri otların keyfiyyətinə, böyüməsinin dövrünə və intensivliyinə görə birtipli olmalıdır. Otlaq və biçənəklərin layihələndirilməsinin landşaft yanaşması - onların məhsuldarlığının qiymətləndirilməsi və digər faktorların nəzərə alınmasıdır. Atmosfer yağıntılarının bolluğu otların yaxşılaşmasına kömək edirsə, heyvanlara pis təsir edir. Burada relyefin birbaşa təsiri də rol oynayır. Yamaqların kəskinliyi və onların hissələrə bölünməsi otlaq təsərrüfatının inkişafını limitləşdirir.

Otlaq və biçənəklərin məhsuldarlığı və onların ərazilərinin təşkilində hidroloji xüsusiyyətlər böyük əhəmiyyət daşıyır (xüsusən, arid zonalarda). Otlaq landşaftının keyfiyyəti bitkilərin tərkibindən asılıdır. Tələb olunarsa, mədəni otlaq landşaftları yaradılır, yəni otlağın səthini ot qarışıqları əlavə etməklə yaxşılaşdırmağı planlaşdırırlar.

Zəruri ədəbiyyatlar:

1. Süleymanov M.Ə. Əliyeva İ.S. Landşaftşünaslığın əsasları Bakı, 1998
2. Museyibov M.A. Landşaftı Azərbaycana Bakı 2000
3. Daşdıyev R.H. Landşaftın ekologiyası. Bakı 2003
4. İbrahimov T. O. Landşaft tədqiqatları və onların ekoloji problemləri. “Elm və təhsil” 2015, 384 səh.

Əlavə tövsiyə olunan ədəbiyyatlar:

1. Süleymanov M.Ə. Azərbaycanın təbii və antropogen landşaftlarının coğrafi qanunauyğunluqları. Bakı 2005.
2. İbrahimov T.O. Azərbaycan qoruqlarının landşaftları. Bakı. “Elm və təhsil”, 2017, 184 səh.
3. Ибрагимов Т.О. Ландшафтные исследование и экологические проблемы . Ваку. “Elm və təhsil”, 2018, 208 с.